

A választó polgárság testülete Budán a XVIII. században

A magyar városi élet és szervezet a középkortól kezdve 1848-ig kiváltságokra épült. A városi kiváltságok a város lakosságának a közgazgatás, az alsófokú bíraskodás, a városi gazdálkodás terén széleskörű önkormányzati jogokat biztosítottak.

A magyar városi élet kezdetén (a XIII. sz.-ban) a városi közösség minden egyes tagja egyenlően vett részt az önkormányzati jogok gyakorlásában.¹ A további fejlődés során azonban a feudalizmus törvényszerűségei szerint a magyar város társadalma sem maradt meg az „ősi egyenlőség” eme fokán. Már a XIV. századi magyar város társadalma is két, határozottan elkülöníthető csoportra oszlott, a városi polgárok és az egyéb lakosság csoportjára. A város lakói közül csupán a polgárjoggal felruházott „valóságos polgárok” voltak a városi társadalom teljes jogú tagjai. A társadalmi fejlődés azonban további változásokat hozott a polgárjogú lakosság csoportján belül is. A politikai hatalmat nemcsak a jogfosztott nem polgárjogú lakossággal, hanem a polgárjoggal felruházott középrétegekkel szemben is a város leggazdagabb polgárai, a patríciusok szerezték meg. Ezek a városi közügyek intézését mindinkább maguknak tartották fenn.² A fontosabb városi ügyek megbeszélésére már csak a polgárság tekintélyesebb tagjait, a polgárság „véneit” hívták meg, illetve ezekből alakítottak ilyen célra választmányokat, bizottságokat. Ezekből alakult ki kb. a XV. századtól kezdve a polgárság legbefolyásosabb tagjaiból álló külső vagy nagytanács, majd pedig ebből egy külön testület, a választó, illetve választott polgárság testülete.

Az összpolgárság önkormányzati jogait elvben a választó polgárságon keresztül közvetve gyakorolta.³ Mivel azonban a választó polgárok csak a város legelőkelőbb polgárai lehettek, s e tisztségüket rendszerint nem választással, hanem a városi tanács kijelölése révén nyerték el, a választó polgárság nem vált az összpolgárság törekvéseit kifejező testületté, hanem valóban egy külön patrícius réteggé, amelynek tagjai ezt a kitüntetett társadalmi funkciójukat holtukig viselhették.

Nemcsak a választó polgárságnak, hanem az általuk választott tanácsnak tagjai is életfogytiglan viselték tisztségüket. A magyar városokban egészen 1848-ig e két állandó jellegű testület kezében volt a hatalom, ezeknek kialakítására az egyszerű polgárnak befolyása nem volt.⁴

A választó, illetve választott polgárság testületének elnevezése, hatásköre, befolyása különböző az egyes szabad királyi városokban. Egyes városokban külső vagy nagytanács a neve, másutt a külső tanács a választó polgárságnak csak magja volt. Latin neve electa communitas, selecta communitas vagy egyszerűen csak communitas, electi vagy selecti cives, centumviri, centumviratus, ducentiviratus (a választó polgárság létszáma szerint); német neve Genannte vagy genannte, ill. erwählte Bürgerschaft, Wahlbürgerschaft vagy csak Bürgerschaft; magyar nevét már ismerjük. Több városban alárendelt szerepet játszott az igazgatást intéző tanács mellett, máshol valóban ellenőrző szerepet játszott, sőt pl. a felső-magyarországi városoknál a tanács felett bíráskodási jogot is gyakorolt.⁵

A választó polgárság testületének kialakulásáról, tevékenységéről ismereteink meglehetősen hézagosak és általánosak. E tanulmány megkísérli a török uralom alól felszabadult Buda város választó polgársága fejlődésének ismertetését. A XVIII. sz.-beli Buda, tehát az ország egyik legfontosabb városa választó polgárságának ismertetése más szempontból is lényeges. Megvilágíthatja a városi fejlődés több fontos kérdését, s alkalmat ad arra, hogy egy város önkormányzatának, társadalmának kialakulását az első lépésektől kezdve megfigyeljük. Fényt deríthet továbbá a város történetének egyéb, a kor általános történeti jelenségeivel kapcsolatos kérdéseire, pl. arra, hogyan avatkozott be a bécsi kormányzat a török uralom után a városi szervezet kialakításába.⁶

A budai polgárság önkormányzati jogai a kamarai igazgatás korában

A török uralom alól felszabadult Buda a választó polgárság testületével kapcsolatban már jelentős középkori hagyományokra támaszkodhatott. A XV. század második felére százias polgárság (centumviri) alakjában Budán is külön testület alakult ki az önkormányzati jogok gyakorlására, tehát a tanács megválasztására, az adók kivetésére, a városi gazdálkodás ellenőrzésére. A százias polgárok testületét minden évben a tisztújítás előtt a lelépő tanács nevezte ki az érdemesebb, gazdagabb polgárok közül (ötvenet a magyarokból, ötvenet a németekből).⁷

A török uralom megsemmisítette a város önkormányzati szervezetét. A bécsi udvari kamara, illetve a budai kamarai adminisztráció fennhatósága, a városi kiváltságok hiánya következtében a város önkormányzati élete, közvetlenül 1686 után, még a Mohács előtti fejlődési szintet sem érte el. Budán emiatt 1705-ig, a Lipót-féle kiváltságlevél rendelkezéseinek gyakorlati életbeléptetéséig nem találunk külső tanácsot, még kevésbé választó polgárságot. A város közvetlen felettes hatósága a budai kamarai adminisztráció volt, ennek három jelöltje közül választotta meg általában az összpolgárság a polgármestert (Budán bírói tisztség csak 1705 után található), majd 1688-ban már a városi kamarást is. A tanácsnokokat többnyire a kamarai adminisztrátor nevezte ki, vagy legjobb esetben a kamarai adminisztráció javaslatára, hozzájárulá-

sával a városi tanács.⁸ Több esztendőben a polgármester megválasztásánál nem az összpolgárság, hanem a kamarai adminisztrátor által külön erre a célra kinevezett választmány működött közre. Így pl. 1691-ben 40, 1693-ban 43 tagú ilyen választmány választotta meg az összpolgárság helyett a polgármestert.⁹ Ez már — bár felső rendeletre — kísérlet volt a választó polgársághoz hasonló testület létrehozására, azonban a polgárság önkormányzati jogainak figyelembevétele nélkül, mert a kamarai adminisztrátor jelölte ki a választmány tagjait, s ezt nem nevezhetjük önkormányzati ténykedésnek.

A választó polgárság kialakulásának egyik előjele ebben a korban az is, hogy a tanács fontosabb városi ügyek megbeszélésére, az adó kivetésére, a városi számadások ellenőrzésére alkalomszerűen polgári választmányokat, bizottságokat állított össze az összpolgárságból. A számadásokat minden év végén egy a tanácsból és a polgárságból összeállított választmány vizsgálta meg, a végső revízió joga volt a budai kamarai adminisztrációjuk.¹⁰ Az ács- és a kőműveslegények bérét 1696-ban pl. a tanács tagjaiból és a polgárokból (céhtagokból) álló választmány tárgyalta meg.¹¹ A városi magisztrátus ragaszkodott ezekhez az önkormányzati jogokhoz, így pl. 1703-ban panaszt emelt a budai kamarai adminisztráció ellen, mert az a városi számadások ellenőrzéséhez a tanács és a polgári választmány vizsgálata előtt akart hozzáfogni.¹²

A választó polgárság testületének kifejlődésével kapcsolatban tehát Budán a kamarai igazgatás korában kb. a XIV. századi viszonyokhoz hasonló állapotokat találunk. Az önkormányzati jogok gyakorlására (amennyiben persze ezek Budán akkor megvoltak) még nem alakult ki az összpolgárságból egy állandó jellegű testület, vagyis a választó polgárság, bár a tisztújításra és a számadások ellenőrzésére összeállított alkalmi bizottságok, választmányok már az ilyen testület kialakulásának előjelei voltak. Ennek a fejlődésnek általános jellemvonása az, hogy a kamarai adminisztráció tulajdonképpen igen kevés önkormányzati jogot engedett át a város polgárságának, illetve a polgárság alkalmi választmányainak. Buda ebben az időben még nem önkormányzattal rendelkező szabad királyi város, s ilyen tekintetben középkori jogállását sem érte el. A szabad királyi városokra jellemző önkormányzati élet — nemcsak az igazgatás, hanem a bíráskodás (a kamarai adminisztráció korában ugyanis az adminisztrátor a bíráskodási ügyekben is szoros felügyeletet gyakorolt Buda felett¹³) és a városi gazdálkodás terén is — csak a szabad királyi városi állapot visszaállításával, 1705-ben kezdődött a török uralom után újjáéledő városban. Ennek eredményeként ebben az évben létrehozták a külső tanácsot, amely ilyen minőségben 1723-ig működött a polgárság önkormányzati testületeként.

A külső tanács megalakulása

Az 1703. évi kiváltságlevél kibocsátása nagy jelentőségű Buda életében, bár a kiváltságok révén biztosított fejlődési keretek — a kb. két évtizedig tartó önkormányzati küzdelmek ellenére is — nem annyira belső fejlődés, mint inkább felsőbbhatósági rendelkezés eredményei. A kiváltságlevél az újjátelepült Budán ugyanazokat az életformákat szabta meg, amilyen életformák között akkor a török uralom pusztításaitól megmenekült szabad királyi városok éltek Magyarországon. Budának a magyar társadalmi és gazdasági életbe való beilleszkedése azonban így is fordulópontot jelent a város életében. Főleg azért, mert megszüntette Buda felett a budai kamarai adminisztráció fennhatóságát, s megadta a város polgárainak és lakóinak azt a jogot, hogy a városi tanácsot felsőbbhatósági jelölés, beavatkozás nélkül válasszák meg.¹⁴ Nyilvánvaló, hogy a kiváltságlevél a város polgárságának a közügyekben való részvételét is módosította, bár erre vonatkozólag pontosabb rendelkezéseket nem tartalmaz. Ilyen téren is a többi szabad királyi városban kialakult állapotok voltak az irányadók. A legtöbb városban ekkor már külső tanács vagy választó polgárság működött, s csak elvétve akadt példa arra, hogy a közügyekben az összpolgárság gyűlései nyilvánítsák véleményüket. Így magától értetődő, hogy Budán, rögtön a kiváltságlevél kibocsátása utáni első tisztújításon, 1705-ben az új rend egyik nagy jelentőségű reformjaként megszervezték a külső tanácsot. Budán 12, Pesten 24 tagú külső tanácsot állítottak fel azzal a céllal, hogy a város polgárságának a közigazgatásban és a városi gazdálkodás ellenőrzésében való részvételét biztosítsa.¹⁵ A külső tanács hatásköre a tisztújításra egyelőre nem terjedt ki, azt továbbra is az összpolgárság gyűlései folytatták le.¹⁶

A külső tanács — bár megalakulása fontos tényező volt — mégsem váltotta be a polgárság hozzáfűzött reményeit. Nem vált ugyanis működésének első éveiben a polgárság és a város érdekeinek védelmezőjévé, sőt többször a polgárság akaratának érvényesülését akadályozta. Ennek okai a magyar városi fejlődés akkori viszonyaiban, s nem utolsósorban Buda speciális fejlődési körülményeiben gyökereztek. A szabad királyi városokat igazgató tanácsok, magisztrátusok tagjai, amint már említettük, tisztségüket élethossziglan viselték, az egy- vagy kétévenként megválasztott bíró vagy polgármester csak a tanács tagjai közül kerülhetett ki. Mindez lehetővé tette azt, hogy egyes városokban a tanácsai klikk egyeduralomra törhessen. A tanácsai klikkek önkényuralma sok belső viszálykodás okozója lett, s nemegyszer felsőbbhatósági megrendszabályozást vont maga után. Ami a tanácstagok zsarnokoskodását és az emiatt kitört belső viszályokat illeti, e tekintetben Buda a XVIII. sz.-ban az első helyen állt. A városi tanács, mely 1705 előtt kb. ugyanolyan összetételű volt, mint 1705 után, hatalmát nem utolsósorban azokra a kétségtelen érdemekre alapozta, amelyeket a kiváltságlevél kiharcolása körül szerzett. A budai tanács valóban erélyesen küzdött a budai kamarai

adminisztrációnak a várost elnyomó, a város jövedelmeit kisajátító, a lakosságot kegyetlenül adóztató politikája ellen. Az önkormányzati küzdelmek és a kiváltságlevél azonban Budának igen sok pénzébe kerültek, s végül is azt eredményezték, hogy 1710 után a budai kamarai adminisztráció kényuralma helyébe a városi magisztrátus hatalmaskodása lépett és a polgárságot a kamarai adminisztrátor helyett a városi tanács zsákmányolta ki, a város jövedelmeire a kamarai tisztviselők helyett a tanács tagjai tették rá kezüket.¹⁷

A városi tanács mindent megtett annak érdekében, hogy korlátlan s számára jó jövedelmet biztosító hatalmát megtarthassa. Ezért a polgárságot s annak önkormányzati szerveit a közügyek intézéséből igyekezett kirekeszteni. A városi tanácsnak ezt a politikáját s ilyen irányú sikereit jól tükrözik azok a körülmények, amelyek között az 1705-ben megalakult külső tanács működött. Ennek következtében ez a testület nem a polgárság, hanem a tanács szervévé vált. Azzá lett már megalakulásakor, ugyanis tagjait nem a polgárság választotta, hanem a tanács nevezte ki.¹⁸ Ennek a külső tanácsnak a kezét még jobban gúzsbakötötték azok a rendeletek, amelyeket a tanács adott ki működésére vonatkozólag. Ezek az utasítások kimondták, hogy a külső tanács a belső tanácsnak feltétlen engedelmességgel tartozik, a tanács határozatait köteles végrehajtani, alázattal és illő tisztelettel kell iránta viseltetnie.¹⁹ A külső tanács ilyen körülmények között a belső tanács bólogató Jánosává, annak kiszolgálójává vált. Többször a tanács önkormányzatellenes üzemleit, a városi gazdálkodásban elkövetett visszaéléseit fedezte, mint pl. 1717-ben, amikor a magisztrátus különjövödelmeihez a „polgárság” hozzájárulását úgy szerezte meg, hogy a különjövödelmeket a külső tanács magisztrátus-párti tagjaival megszavaztatta.²⁰

Vizsgáljuk meg közelebbről, milyen volt a külső tanács szervezete és miben állt a működése 1723-ig Budán? A 12 tagú külső tanács élén a szószóló (Vormund, tribunus plebis) állt, akit ebben az időben többnyire szintén a tanács nevezett ki. A szószóló elnöki minősége volt hivatva igazolni azt, hogy a külső tanács a polgárság önkormányzati szerve, mert a szószóló nemcsak a külső tanácsnak volt a feje, hanem az egész polgárságot is képviselte a tanács előtt. A városi lakosság panaszait, véleményét, javaslatait köteles volt a magisztrátus elé vinni, illetve a magisztrátus véleményét, elgondolásait a polgársággal közölni, tehát közvetítő szerepet játszott a magisztrátus és a város lakossága között. Ám a szószóló ezt a szerepét, amint az 1711-ben neki adott tanácsi utasításból látható, nemigen tölthette be. Ez az utasítás a szószóló kezét ugyanúgy megkötötte, amint ezt a külső tanács esetében is láttuk. A szószóló is feltétlen engedelmességgel és tisztelettel tartozott a tanácsnak. Kötelességévé tették, hogy a tanács ellen esetleg kialakuló konspirációkat kutassa ki és azokat a közjó érdekében a tanáccsal közölje.²¹ A szószólói tisztségnek tanácsi kinevezés útján való betöltése különösen körülményessé tette azt, hogy a szószóló valóban a polgárság, a lakosság érdekeinek képviselője legyen. A városi magisztrátus az 1723. évi kamarai vizsgálat alkalmával

nem is merte bevallani, hogy Budán a polgárság szószólóját több esetben a tanács nevezte ki, hanem azt mondta, hogy a szószólót rendszerint a magisztrátus három jelöltje közül a polgárság szokta megválasztani.²² Úgy látszik, 1723 előtt mind a két változat, tehát a kinevezés és a választás is előfordult Budán, ami az akkori zűrzavaros állapotokról tanúskodik.²³

A külső tanács a szószóló elnökletével ülésezett. Egyes esetekben a polgárság képviselőivel együtt tárgyalta meg a város ügyeit, mint pl. 1711-ben, amikor a választás előtt a polgárságnak a tanács elleni panaszait vitatták meg.²⁴ Többször pedig a tanács hívta meg üléseire a külső tanácsot, ahol véleményét meghallgatták, de a határozatok meghozatalánál szavazati joga nem volt. Mindenesetre működését elsősorban nem ülésezésekben vagy gyűlésekben fejtette ki, mert erre vonatkozó adataink meglehetősen csekélyek. A külső tanács üléseiről pl. semmilyen jegyzőkönyv vagy iratsomó nem maradt fenn. A külső tanács működését főleg a tanácsnak hozzája intézett rendeletei világítják meg. Ezekből is az tűnik ki, hogy a tanács a külső tanácsot főleg a magisztrátus munkájának a támogatására állította fel, mégpedig — mint ezt az 1727. évi királyi biztosi jelentés is találóan megjegyezte — „*motu proprio in sublevamen sui*”. A tanács a külső tanács tagjait legtöbbször az egyes külvárosok (Víziváros, Újlak, Tabán) bíróságaihoz rendelte ki ülnökül. Sőt a külső tanácsosi kinevezés sokszor együtt járt a külvárosi bírósági ülnöki kinevezéssel is, amint ez pl. 1711-ben Nussbaum Péter és Felber János Zsigmond esetében is látható. A külső tanács tagjai egyéb megbízásokat is kaptak. Gyakran vettek részt a porció kivetésére, a húsvizsgálásra, a kenyérvizsgálásra stb. kirendelt bizottságok munkájában. A pestis vagy egyéb járvány kitörése esetén a halott- és betegvizsgáló bizottságok tagjai, esetleg elnökei voltak. Árva- és hagyatéki ügyekben, vagy telek-felmérési ügyekben kiküldött hatósági biztosok sok esetben külső tanácsosok voltak.²⁵ Tevékenységüket tehát főleg bizottságokban fejtették ki.

Ennyiben foglalhatjuk össze a külső tanács teendőit 1705-től kezdve egészen 1723-ig, amikor a választó polgárság dolgában lényeges változások következtek be. Működése — amint látható — eléggé szűk körű volt, s távolról sem töltötte be azt a szerepet, amelyet a polgárság hasonló természetű önkormányzati szervei más magyar városokban maguknak tulajdoníthattak. Feltűnő az, hogy a külső tanács nem játszott szerepet a legfontosabb önkormányzati ténykedésben, a tisztújításnál. Ez is azt mutatja, hogy a külső tanács ekkor még nem látta el maradéktalanul a választó polgárság funkcióját. A tisztújítás Budán még ekkor is az összpolgárság közreműködésével folyt le. Az egyes restaurációk meglehetősen hézagossá adatai azonban arra mutatnak, hogy az összpolgárságnak ez a szerepe inkább csak elvben volt meg. A szavazásokon ugyanis csak a polgárság meglehetősen kis hányada vett részt, illetve a tisztújításra a tanács csak a polgárság egy részét hívta meg. A polgárjogú lakosság száma ebben az időben 300—400 családfőre tehető Budán, 1722-ben pl. 380 polgárt mutattak ki.²⁶ Az 1707. évi

tisztújításon Sauttermeister Frigyeset mégis csak 66 szavazattal, az 1709. évben Baiz János Keresztélyt pedig csak 75 szavazattal választották meg polgármesterré.²⁷ Ebből is látható, hogy a tisztújításokon 80—100 polgárnál több nemigen vehetett részt. A további adatok is azt tanúsítják, hogy a kétévénként megismétlődő polgármester- és bíróválasztások nagyon rendszertelenül és nagy összevisszaságban zajlottak le. Az 1723. évi királyi biztosi vizsgálatok alkalmával megállapították, hogy a restaurációkra a magisztrátus tetszése szerint hívta össze a polgárság kisebb vagy nagyobb hányadát, s a polgárok nem egyenként, hanem céhenként szavaztak, sőt nemegyszer közfelkiáltással választottak meg valakit polgármesterré, illetve bírónak.²⁸ A polgármesteri és bírói tisztségeken kívül más állásokat ebben az időben nem töltöttek be választás útján. A szószólói tisztség betöltése körüli visszásságokra már rámutattunk. A megüresedett tanácsnoki állásokat is a polgárságnak kellett volna választás útján betöltenie, bár az 1703. évi kiváltságlevél ebben az esetben a tanács „általí választásról” intézkedik.²⁹ A tanács a kiváltságlevél rendelkezései szerint járt el, mert a megüresedett tanácsnoki állásokat rendszerint kinevezéssel töltötte be.³⁰ Ezt a polgárság nagyon sérelmezte.³¹

A választó polgárságra tartozó egyéb önkormányzati teendőket (a tisztújításon túl) Budán ebben az időben — amint ezt a kamarai adminisztráció korában is tapasztaltuk — ideiglenesen összeállított bizottságok látták el. Ezekben a bizottságokban a külső tanácstagokon kívül polgárok is részt vettek. A polgárokat szintén a tanács jelölte ki a bizottságokba, ami szintén csak a tanács hatalmát növelte. Nem egy esetben, fontosabb városi ügyek megbeszélésénél, nagyobb létszámú polgári választmányokat is összehívtak. Így pl. 1715-ben a városi számadások ellenőrzésére kiküldött (tanácsnokokból, külső tanácsosokból és néhány polgárból álló) bizottság egy polgári választmány előtt számolt be vizsgálata eredményeiről.³² 1710-ben a katonai beszállásolás és a porció kivetése dolgában a magisztrátus rendeletére a vízivárosi bíró, a vízivárosi esküdtek és egy polgári választmány járt el.³³ Polgári választmányt hívtak össze pl. a várbeli vízművek helyreállításával kapcsolatos költségek, vagy pl. a Szentkereszt-kápolna alapításával kapcsolatos kérdések megtárgyalására.³⁴

A külső tanács függése a (belső) tanácstól, továbbá a polgárság egy állandó önkormányzati testületének, azaz a választó polgárságnak a hiánya Budán igen kedvezőtlen közállapotokat teremtett. A városi magisztrátus önkényuralmát így semmi sem fékezte, mindez nagy visszaélésekre adott alkalmat a városi igazgatás, a bíraskodás és a városi gazdálkodás terén. Főleg a városi gazdálkodásnál tapasztalható visszaélések váltották ki a polgárság s a kormányhatóságok egyre növekvő elégedetlenségét. Ezek a visszaélések döntő módon járultak hozzá, hogy Buda a török uralom után mindjobban eladósodott. A város eladósodása azonban lassanként oly nagy méreteket öltött, a polgárság és a magisztrátus közötti ellentétek annyira elfajultak, hogy a belső visszásságok és

pártharcok az ország közvéleménye előtt is ismeretessé váltak. A tart-
hatatlan állapotok megszüntetése céljából a magyar kancellária és kamara
1722-ben a városi igazgatás, a bíráskodás, a polgárság s a magisztrátus
közötti ellentétek, de főleg a városi pénzügyi gazdálkodás szigorú vizsgál-
latát rendelte el. A vizsgálatok s a vizsgálatokat követő királyi biztosi,
illetve kormányhatósági rendeletek döntő változást hoztak a polgár-
ság önkormányzati élete terén s végeredményben 1723-ban, illetve 1727-ben
a választó polgárság testületének végleges kialakulását eredményezték.³⁵

A választó polgárság testületének megalakulása

A rendkívüli időben (tehát nem tisztújítás alkalmával) Budára
küldött királyi biztosok, báró Maholányi Tamás és Jeszenszky István
kamarai tanácsosok a város életében tapasztalható bajok és ellentétek
egyik fő okát a választó polgárság hiányában látták. Ezért mindjárt
működésük kezdetén, 1722. november 23-án ennek az igen fontos kérdés-
nek a megoldásához fogtak hozzá. Budán ebben az időben igen zavaros
volt a helyzet. A magisztrátus és a polgárság közötti viszály követke-
ztében a polgári és a tanácsi párt külön-külön szószólót választott magának,
s a két párt a két szószóló vezetésével késhegyig menő harcot vívott
egymással.³⁶ A királyi biztosok mindenekelőtt azt vizsgálták meg,
hogy is áll Budán a külső tanács, illetve a választó polgárság ügye.
A városi magisztrátus a választó polgárság hiányát leplezni igyekezően
a dolgot úgy tüntette fel, mintha Budán a külső tanács mellett száz-
as polgárság (mint választó polgárság) is létezett volna, s ezért a királyi
biztosoknak a polgárok és a külső tanács névsorával együtt a száz-
as polgárság (mint önkormányzati testület) névsorát is benyújtotta. A névsor
megvizsgálása, az állítólagos száz-
as polgárság egyes tagjainak megkerde-
zése után kitént, hogy egyes választó polgárok nem is tudták, hogy ők a
száz-
as polgárság testületének tagjai, mások pedig, ha tudtak is erről,
tiszttségükre nem esküdtek fel. A további vizsgálat és a magisztrátushoz
intézett kérdések után kiderült az, amit már eddig is ismertettünk,
hogy Budán a polgárság képviselőitől állandó testületeként 1723-ig
csak külső tanács működött, s ennek tagjait sem a polgárság választotta,
hanem a tanács nevezte ki.

Megállapítván így a választó polgárság hiányát, a királyi biztosok
a magisztrátussal együtt hozzáláttak a választó polgárságra alkalmas
egyének kijelöléséhez. Ehhez a tanács által benyújtott polgárjegyzéket
használták fel, amelyen 380 budai polgár neve szerepelt.³⁷ A magisztrátus
a vizsgáló biztosok munkáját itt is akadályozni igyekezett. A következő
napokban óvást emelt az előzőleg általa is jóváhagyott, a választó
polgárságra alkalmasnak vélt egyének nevét tartalmazó névsor ellen
azzal az indokkal, hogy egyes személyek a városi tanács ellen benyújtott
panaszaik miatt a választó polgári tisztőségre érdemtelenekké váltak.
A tanács úgy vélte, hogy a panaszok kivizsgálásáig a száz-
as polgárságot
csak a tanács kinevezése útján lehet létrehozni. A királyi biztosok

azonban nem fogadták el a tanács ellenvetését, hanem radikális módon — a „városi közjó” érdekében — a magisztrátus kikapcsolásával kinevezték a százas polgárságot és abból a külső tanácsot. (Ex universa plebe Centum Viratus, et ex eodem Exterior quoque Senatus, cum quibus publica Civitatis negotia conferentur... per nos demonita et dein publice introducta fuit.)

Megreformálták a külső tanács és a százas polgárság élén álló szószóló választásának eddigi módját is. Ezzel megszüntették a városi tanácsnak eddigi jogtalan eljárását a szószóló kinevezésével kapcsolatban. Az új szószóló választása a következőképp folyt le. A szószólói állásra a külső tanács három személyt jelölt, mégpedig kettőt a külső tanácsból és egyet a százas polgárságból. A százas polgárság szavazattöbbséggel Matthy Vilmos fürdőmestert, a tanács elleni harcok egyik vezérét választotta meg szószólónak. A következő választásokkal kapcsolatban a királyi biztosok úgy rendelkeztek, hogy a szavazatokat az akkor lelépő szószóló szedje össze.³⁸

A királyi biztosok által 1722. december 25-én kinevezett választó polgárság 30 tagú külső tanácsból és 78 tagú centumviratusból, összesen tehát 108 tagból állott.³⁹ (A százas polgárság elnevezés nem jelentette feltétlenül azt, hogy a választó polgárságnak pontosan 100 tagból kellett állnia, lehetett több vagy kevesebb is.) Amint látható, a választó polgárság tulajdonképp két testületből tevődött össze, a nagyobb jogkörrel ellátott és a már 1705 óta fennálló külső tanácsból és a külső tanácshoz 1722-ben csatolt centumviratusból. (A százas polgárság elnevezést használhatták a két testület együttes megjelölésére is.) A külső tanács létszáma az 1705. évihez képest alaposan megnövekedett. A külső tanács a budai magisztrátus által előzőleg beadott névsorban is 22 taggal szerepelt, ugyanebben a névsorban a magisztrátus 81 tagú százas polgárság létezését mutatta ki, azonban, amint már említettük, ez a testület csak papíron létezett.⁴⁰ A külső tanács létszámát tehát 1705-től kezdve a magisztrátus is felemelte, követve ilyen téren Pest példáját, ahol mindjárt 1705-ben 24 tagú külső tanácsot szerveztek.

A külső tanácsból és a százas polgárságból álló önkormányzati testület megalakításával Budán is kifejlődtek azok a közzogi keretek, amelyek között akkor a szabad királyi városok polgárai önkormányzati jogaikkal éltek. Az 1722—23. esztendő tehát ilyen szempontból is fontos időpont Buda történetében. A fejlődés mögött, amint már említettük, társadalmi mozgalom állott, a budai polgárság küzdelme önkormányzati jogaiért, az önkényeskedő, a város vagyonát elherdáló magisztrátus ellen. A polgárság jogait mégsem a tanácsellenes polgári párt bizonyos követelése, vagy pontosabban körvonalazott igényei szerint szabályozták. A viszonyok rendezése a királyi biztosok működésével volt kapcsolatos, akik egyszerűen egyéb városoknál már meglévő, kész keretek közé illesztették Buda hatósági életét. Ebből is látható, hogy Buda fejlődése a török uralom után szoros felsőbbhatósági felügyelet mellett folyt le. Mindez a polgárság meglehetősen gyenge hatalmát

bizonyítja, mely nem tudott megbírkózni a városi magisztrátus túleréjével, legfeljebb csak határozatlan, fontosabb célkitűzések nélküli ellenállást fejtett ki ezzel szemben.

A felsőbbhatósági beavatkozás és gyámkodás következménye lett az is, hogy az első komolyabb természetű és kimerítő utasítást szintén az 1722—23. évi királyi biztosi vizsgálat alkalmával bocsátották ki a választó polgárság számára. Ez az utasítás a későbbi utasítások számára is alapul szolgált. Az instrukciót a szószólónak adott esküforma előzte meg, amely sokban emlékeztet a szószólónak adott 1711. évi tanácsi instrukcióra. A szószóló esküjében kötelezte magát arra, hogy a város kiváltságait és szabadságjogait védelmezni fogja, nem tűri a város elleni titkos praktikákat, tárgyalásokat, ilyeneket, ha tudomására jutnak, a magisztrátusnak azonnal bejelent. A polgárság előtt jó példával jár, a közügyeket szorgalmasan ellátja, mégpedig személyi vagy nemzeti-ségi részrehajlás nélkül. A választó polgárság utasításait betartja.⁴¹

A fenti esküszövegnél jóval részletesebb a communitasnak (így nevezi az utasítás a külső tanács és a százas polgárság együttesét) kiadott instrukció, amely természetesen a szószólónak, a communitas elnökének teendőit és hatáskörét is részletesen ismerteti. A kezdő mondatokból az tűnik ki, hogy a választó polgárság bizonyos tekintetben alárendeltje a tanácsnak. Az utasítás a továbbiakban részletesen ismerteti a választó polgárság működését. A város közönsége a város ügyeit érintő véleményét vagy kéréseit a szószólónak adja elő. A szószóló a kérdéses ügyeket ismerteti a külső tanáccsal, vagy az egész választó polgársággal, amelyet a polgármester tudtával a városházának erre a célra kijelölt termében összehív, majd azokat a külső tanácsból a választott polgárság által erre a célra kijelölt 3—4 taggal együtt a (belső) tanácsnak félelem vagy dac nélkül, illő tisztelettel, de megfelelő határozottsággal, írásban vagy szóban előadja és kéri a tanács döntését. Ha magánfél beadványát a tanács nem megfelelően vagy késve intézi el, panaszát a fél a szószólónak adhatja elő, a szószóló a külső tanács vagy az egész választó polgárság bevonásával szorgalmazhatja a tanácsnál az ügy méltányos és gyors elintézését. Ha a tanács a külső tanácsot vagy az egész választó polgárságot fontos ügyben összehívja, 1 tallér (1,5 Ft) büntetés terhe mellett minden tagnak kötelessége megjelenni. A porciókivetésnek vagy a városi számadások ellenőrzésének az ügyével megbízott választó polgárnak megbízhatóan és pártatlanul kell eljárnia. A százas polgárság testületében a megüresedett tagsági helyre a város összpolgárságából a külső tanács jelöl 3 jelöltet és a 3 jelölt közül választja meg a választó polgárság az új tagot. A szószólói tisztség megüresedése esetén a külső tanács a saját kebeléből, esetleg a százas polgárságból jelöl 3 személyt s ezekből választ a választó polgárság (a külső tanács és a százas polgárság együtt). A külső tanács egy helyének megüresedésekor a külső tanács a százas polgárságból jelöl 3 személyt és ezek közül választ az egész communitas. A jelölésekre mindig ki kell kérni a belső tanács jóváhagyását is. Ha a tanács valakinek a jelölését kifogásolja, a külső

tanács vagy a százas polgárság újabb alkalmas egyént kell hogy jelöljön. Mindezek a választások csak tisztújítás alkalmával történhetnek meg. A szószóló helyettesítésének kérdését szükség esetén a külső tanáccsal beszéli meg.⁴²

A fenti instrukció — bármennyire részletes — nem terjeszkedik ki a választó polgárság egész tevékenységére. A tisztújítás ügyét pl. csak annyiban érinti, amennyiben saját tagságában megüresedett helyek betöltéséről van szó. Nem intézkedik továbbá arról sem, hogyan vegyen részt a választó polgárság egyéb önkormányzati teendőkben.

Az 1722—23-ban megalakult választó polgárság szervezete nem vált véglegessé. Azokat a királyi biztosi rendelkezéseket, amelyeket 1723-ban a városi hatósági szervezet megreformálására, a városi gazdálkodásban elmarasztalt magisztrátus kártérítési kötelezettségére vonatkozólag bocsátottak ki, s amelyek az önkényeskedő és sikkasztó magisztrátussal szemben a polgárságnak adtak igazat, az 1727. május 5-i királyi rendelet sok vonatkozásban megváltoztatta. A budai magisztrátus egyelőre ki tudott bújni a hűtlen vagyongazdálkodás vádjára és annak következményei alól, sikerült azt is elérnie, hogy hatalmi pozícióit a polgársággal szemben több tekintetben visszaszerezte. A királyi rendelet kitért a külső tanács, a választó polgárság, valamint a tisztújítás kérdéseire is és ezeket lényegesen módosította.⁴³ A királyi rendelet kimondta: ha a tanács igazolni tudja, hogy a külső tanácsot és a százas polgárságot a privilégiumok értelmében maga jelölheti ki, akkor ez a gyakorlat továbbra is fenntartandó. Ilyen értelemben az a jogszokás is érvényben maradjon, hogy a szószólói tisztségre a tanács jelöl három jelöltet s ezekből választ a választó polgárság. Ezek a rendelkezések a tanács hatalmát növelték a polgársággal szemben. A királyi rendelet legfontosabb rendelkezése azonban az, amellyel a választó polgárságnak, illetve a külső tanács mellé rendelt százas polgárságnak a szervezetét módosította. Kimondta ugyanis, hogy meg kell szüntetni a királyi biztosok által 1722-ben létrehozott százas polgárságot s helyette a külső tanács mellé az úgynevezett electa communitast, Bürgerschaftot kell felállítani. Ez az electa communitas a külvárosi bírákból, minden egyes külváros 2—2 esküdtjéből, azonkívül minden egyes céh atyamesteréből és a céh két legidősebb mesteréből alakuljon meg.⁴⁴

Az 1727. május 5-i királyi rendelet végrehajtásával báró Laffert Ferdinánd és Hunyadi József kamarai tanácsosokat bízták meg. A királyi biztosok megvizsgálták a tanács ama állítását, hogy a külső tanács, illetve a választó polgárság felállítására, valamint a szószólói tisztségre való jelölésre a tanácsnak a privilégiumok értelmében joga van. Kitént az, hogy a városi tanácsnak ilyen eljárása eddig is jogtalan volt, ezért a királyi biztosok az 1727. július 9-i rendeletükben szigorúan meghagyták, hogy ezentúl a szószólói állást és a külső tanácsi tagságot választás útján kell betölteni. A százas polgárság feloszlását és az electa communitasnak az 1727. május 5-i királyi rendelet értelmében megállapított szervezetét azonban változatlanul jóváhagyták. A választó

polgárság testülete tehát az 1727. évi rendelkezések következtében végleg kialakult Budán. A polgárság önkormányzati szerve ezentúl a külső tanácsból és a melléje rendelt electa communitasból tevődött össze.⁴⁵ (Az egykorú források általában Bürgerschaftnak vagy communitasnak, illetve genannte Bürgerschaftnak vagy electa, selecta communitasnak nevezik a külső tanácsból és a választó polgárokból álló testületet együtt. Gyakran egymás mellett használják a külső tanács és a választó polgárság nevét, pl. exterior senatus et electa vagy selecta communitas; vagy másképp Ofner äussere Rath und die genannte Bürgerschaft. Ebből is látszik, hogy a külső tanács és a Bürgerschaft valójában egy testületet jelentett.) A választó polgárságnak ez a szervezete egészen 1775-ig fennmaradt Budán.

A választó polgárság 1727-ben a királyi biztosoktól újabb instrukciót kapott. Ez az instrukció majdnem azonos az 1722-ben kiadottal.⁴⁶ A polgármester- és a bíróválasztás ügyében a királyi biztosok rendelkezései érvényben hagyták az eddigi szokásokat, a tanácsnokok választásának szabályozását azonban elhalasztották.⁴⁷

Negyvenegy esztendő telt el a török kiűzése után, ennyi idő kellett ahhoz, hogy a budai polgárság képviselőtestülete körüli meglehetősen zavaros viszonyok tisztázódjanak. A nagy huzavonának elsősorban a városi magisztrátus volt az oka, amely üzelmeinek ellenőrzésére nem akart maga mellett önkormányzati testületet megtűrni. Sikerült megosztania a polgárságot, s a város közügyeibe csak a pártján álló polgári csoportot vonta be. Végül is felsőbbhatósági beavatkozás vetett véget a rendellenes állapotoknak. A magyar kancellária és kamara nem annyira a polgárság önkormányzati jogainak védelmében rendszabályozta meg a magisztrátust és állította fel a választó polgárságot. Állami és kincstári érdek volt, hogy Buda mint szabad királyi város el ne adósodjék, az adókat és egyéb terheket fizetni tudja. Feltétlenül szükség volt tehát a városi gazdálkodást ellenőrző szerve és a magisztrátus önkényének ellenőrzésére. Egyébként maguk a kormányhatóságok sem törődtek sokat a polgárság önkormányzati jogaival. Jól látszik ez abból, hogy a százas polgárság 1722-ben, a Bürgerschaft 1727-ben egyáltalán nem a polgárság akarata szerint, azaz választás útján jött létre. Az elsőt a királyi biztosok nevezték ki, a másiknak a szervezetét most már állandó érvénnyel uralkodói rendelet szabályozta oly módon, hogy a választó polgári testületbe csak az alsófokú városi igazgatás tagjait (külvárosi bírák és esküdtek) és a céhszervezet vezetőit engedte be. Ezzel a polgárság képviselőtestületének kimondottan merev, a városi bürokráciához és a megcsontosodott céhszervezethez tapadó, arisztokratikus jelleget kölcsönzött. A város legbefolyásosabb, patríciai polgárságának a hatalomban, a közügyekben való állandó részvételét államilag ennél jobban biztosítani nem is lehetett volna. A városi kormányzat arisztokratikus jellegét még jobban kidomborította az, hogy a magisztrátusnak a választó polgárság államilag biztosított hatásköre mellett is túlságosan nagy hatalom maradt a kezében.

A tisztújítás 1727 után

Az 1727 után most már állandó jellegű választó polgárságnak mint önkormányzati testületnek a legfontosabb szerepe természetesen a tisztújításnál volt. Az 1722-ben és 1727-ben kiadott utasítás csak a szószóló, a külső tanács, illetve a Bürgerschaft megüresedett helyeinek a betöltéséről intézkedett. A tisztújítás lényegesebb mozzanataira, a polgármester, a bíró és a tanácsnokok választására nem terjedhetett ki, minthogy a tisztújításnak a lefolytatása tulajdonképp a magisztrátus hatáskörébe tartozott, s így azt a választó polgárság számára készített utasításban nem lehetett szabályozni.

A tisztújítás lefolyását 1727 előtt az eddigiekben vázlatosan már ismertettük. Megállapítottuk azt, hogy a kétévenként ismétlődő tisztújításokon általában polgármestert, bírót és szószólót választottak, tanácsnok választására csak akkor került sor, ha valamely tanácsnoki állás — rendszerint halálozás folytán — megüresedett. A tisztújításon elvben az összpolgárság, a valóságban azonban csak a polgárságnak a magisztrátus által meghívott hányada vett részt. Azt is kimutattuk, hogy választásra következetesen csak a polgármesteri és a bírói tisztség került. A szószólót több esetben a magisztrátus nevezte ki, ugyanígy járt el a tanácsnoki és a külső tanácsosi helyek betöltésénél is. A tisztújításnál, nemcsak Budán, hanem más városokban is, igen fontos szerepet játszott a jelölés mozzanata. Budán a jelölés kérdése 1727 előtt teljesen zavaros, teljesen következtelen, erre vonatkozó adataink is nagyon szűkszavúak.

A választó polgárság megalakulásával a tisztújítás tekintetében is állandóbb jellegű gyakorlat fejlődött ki Budán. A tisztújítás elemzésére s ezzel kapcsolatban a budai polgárság önkormányzati jogainak a megvilágítására épp ezért alkalmasabb az 1727 utáni korszak. Ettől kezdve a források is részletesebben írják le a tisztújítások lefolyását, s térnek ki az ezzel kapcsolatos problémákra. Vizsgáljuk meg tehát, hogyan folytak le ezek a tisztújítások, s mily nehézségek, milyen küzdelmek adódtak ebből a városi magisztrátus és a város polgársága, illetve a választó polgárság között.

A tisztújítás 1727 után is általában kétévenként, Szent György napján, április 24-én folyt le. Előzőleg királyi rendelet szolgáltatta fel a városi magisztrátust a tisztújítás szabályszerű megtartására, közölve egyben azt is, hogy a restauráción királyi biztos jelen lesz-e vagy nem. Budán az 1727 utáni időben királyi biztosokkal a tisztújításokon már ritkábban találkozunk. Persze 1727 előtt, a városi magisztrátus és a polgárság közötti viszályok, a város eladósodása miatt gyakran jártak királyi biztosok a városban.⁴⁸

A tisztújítás napján a városi magisztrátus egybehívatta a választó polgárságot (*selecta communitas*), utána együtt mentek a városi plébániatemplomba. A templomból visszatérve, a főjegyző felolvasta a királyi mandátumot, majd a szószóló megválasztására került a sor.⁴⁹ Az 1722.,

illetve 1727. évi instrukció pontosan szabályozta a szószóló választását. Eszerint a szószólói állásra a külső tanácsnak kellett a saját kebeléből, illetve a választó polgárságból 3 személyt jelölnie, s ezek közül a magisztrátus jóváhagyása után választhatott a *communitas*. Nem állítható azonban az, hogy Budán az említett utasítás intézkedéseit betartották volna. Az 1730. évi tisztújításon pl. a tanács jelölt 3 személyt a szószólói tisztségre.⁵⁰ Az 1747. évi tisztújításról szóló jelentés is arról emlékezik meg, hogy a szószólói állásra a tanács jelölt 3 személyt.⁵¹

Az 1749. és az 1761. évi tisztújításon is a tanács 3 jelöltjéből választották a Vormundot.⁵² Úgy látszik, bizonyos felsőbb rendelkezés módosította az 1727. évi utasítás ilyen irányú intézkedéseit, s lényegében a választás kevésbé demokratikus formáját vezette be, amikor a jelöléssel — bár három személyben — tulajdonképp a belső tanács határozta meg, ki lehet a polgárság szószólója. A kétévenként megismétlődő választás persze nem jelentett feltétlenül változást a szószóló személyében is, rendszerint a régi szószólót választották meg újból. Weiner Kristóf mézárosmester pl. 1737-től 1762-ig volt egyfolytában szószóló Budán.⁵³

A szószóló megválasztása után került sor rendszerint a tisztújítás leglényegesebb mozzanatára, a polgármesteri és a bírói tisztség betöltésére. A polgármester és a bíró volt Budán a város két legfontosabb tisztségviselője. A városi igazgatás élén a polgármester állott, ő elnökölt a tanácsüléseken, helyettese a bíró volt. A városi törvényszék élén a bíró állott, ő elnökölt a rendszerint a külső tanácsosok sorából kinevezett esküdtekből álló városi törvényszéken. A szabad királyi városokban a XVIII. században az igazgatás és a bírászkodás élén rendszerint egy személy, a bíró állott, s a tanács felváltva foglalkozott igazgatási és bírói teendőkkel. Buda ilyen tekintetben a kivételek közé tartozott (hasonló volt a helyzet Pozsonyban is).⁵⁴ Ellentétben más városokkal, itt a tanács igazgatási és bírászkodási funkciója jobban elkülönült egymástól, s ez kifejezésre jutott a polgármester és a bíró személyében is. Ez az elkülönülés azonban csak a városi hatósági élet bizonyos gyakorlati differenciálódását jelentette, egyáltalán nem azonos azzal a folyamattal, melynek következtében később, a XIX. század második felében a törvényhatóságok által gyakorolt alsófokú bírászkodási teendőket állami bíróságok (járásbíróság, törvényszék) veszik át, s ezáltal a törvényhatóságok (így a városok) bírászkodási funkciója megszűnik, illetve a minimumra, bagatell ügyek, kisebb kihágások elintézésére csökken. A budai tanács egyébként a XVIII. század első felében a polgármesterből, a bíróból és 10 tanácsnokból tevődött össze.⁵⁵

Budán polgármestert és bírót csak a belső tanácsból lehetett választani. A lemondott, illetve újból meg nem választott polgármester és bíró továbbra is a tanács tagja maradt, a tanácsí tagság — amint mondtunk — egész életre szólt. A polgármesteri és bírói tisztségben a tanácsnokok kétévenként rendszerint váltották egymást, de sokszor megtörtént az, hogy egyeseket kétévenként újból és újból megválasztot-

tak az egyik vagy másik tisztségre.⁵⁶ A város két legfontosabb tisztségét tehát a tanács teljesen a kezében tartotta. A választó polgárságnak így a tisztújítás alkalmával más feladata nem volt, mint hogy a 12 tagú tanácsból az egyik vagy másik tanácstagot polgármesterré vagy bíróvá megválassza. Budán általában az volt a szokás, hogy a tanács saját kebeléből mindkét tisztségre három-három személyt jelölt (a jelöltek között kellett lennie a volt polgármesternek és a volt bírónak is), s a jelöltekre adta le szavazatait nemcsak a communitas, hanem maga a belső tanács is.⁵⁷ A jelölés Budán tapasztalható gyakorlata ellenkezett más városok gyakorlatával. Pesten pl. 1733-ban a bírót a külső tanács három jelöltje közül választották meg, itt tehát a külső tanács, a polgárság képviselőtestülete jelölt, s nem a belső tanács. A pesti eljárás valamivel demokratikusabb volt, mint a budai.⁵⁸ Budán a későbbi években a polgármester és a bíró megválasztásánál eltértek a hármás jelölés szokásától. Úgy látszik, hogy a választásnál a tanács minden egyes tagja számbajöhetett, mert pl. 1749-ben a polgármester megválasztásakor 7 tanácsnok, a bíró megválasztásakor 8 tanácsnok kapott szavazatot. A bíró megválasztásánál 1763-ban 5 tanácsnok kapott szavazatot, s szavazattöbbséggel a volt bírót választották meg. Az 1765. évi választásnál hasonlóképpen történt. Egyébként a tisztújításokról szóló jelentések nemigen részletezik a jelölést, általában csak arról számolnak be, hogy ki lett szavazattöbbséggel a város új polgármestere és bírója. Csak a jelentésekhez csatolt szavazati lapok árulják el, hogy a „votumok” a tanács nem három, hanem több tagjára estek.⁵⁹

A szószóló, a polgármester és a bíró megválasztása — amint említettük — a kétévenként ismétlődő tisztújítás rendszeres aktusa volt. A tanácsnoki, külső tanácsosi és választó polgári tisztségek betöltésére csak akkor került sor, ha e helyek némelyike, rendszerint halálozás révén, megüresedett.

Elsőzör a tanácsnoki helyek betöltésének módjáról szóljunk néhány szót. Ezeknek betöltése még az 1727. évi királyi biztosi intézkedések után is sokáig problematikus maradt. Ugyanis a választó polgárság megalakulása előtti időkben a megüresedett tanácsnoki helyeket a tanács kinevezéssel töltötte be. A tanács ehhez a jogához az 1727. évi vizsgálat alkalmával is ragaszkodott, úgyhogy a királyi biztosok a tanácsnokválasztás szabályozását későbbi időre halasztották.⁶⁰ Ennek az lett a következménye, hogy a budai tanács a megüresedett tanácsnoki állásokat még 1730-ban is kinevezéssel töltötte be. Ez ellen a városi communitas természetesen panasszal élt. Az ekkor Budán időző biztos, báró Sigray János úgy orvosolta a communitas sérelmét, hogy a tanács által kinevezett tanácsnokokat a communitással megválasztatta.⁶¹ Ez persze nem volt jogszerű eljárás. A tanácsnoki tisztség betöltésével kapcsolatban végül is a polgárság álláspontja győzött, s a megüresedett helyeket szintén választással kellett betölteni. Az 1736. évi rendkívüli tisztújításon az üresedésben levő tanácsnoki helyet báró Sigray János királyi biztos elnökletével már a communitas töltötte be. A jelölés kérdése-

ben is nagyobb befolyáshoz jutott a választó polgárság, mert a tanácsnoki állásra Sauttermeister Emmanuel János személyében a belső tanács egy, Perger Benedek János és Siboldy Sándor személyében pedig a választó polgárság két személyt jelölt. Szavazattöbbséggel Perger, a választó polgárság jelöltje nyerte el a tisztséget.⁶² Tanácsnoki állásra rendszerint a külső tanácsból vagy a városi magisztrátus tagjai közül jelöltek. Így pl. 1751-ben hármas jelölés után Neuhauser Ferenc első jegyzőt választották meg tanácsnoknak. Az 1763. évi tisztújításkor a másodjegyzőt, az árvaatyát, valamint a telekhivatali vezetőt jelölték a megüresedett tanácsnoki állásra, s erre Balásy Ágoston másodjegyzőt választották meg. Az 1766. évi tisztújításnál a három jelölt közül kettő a külső tanács tagja volt, a harmadik jelölt pedig a városi kamarás. Ebben az esztendőben Reinprecht Ferenc Pest megyei alszoligabíró, egyébként városi polgár és külső tanácsos személyében nemes ember került a városi tanács tagjai közé. Előfordult olyan eset is, amikor a tanácsnoki tisztségeket az uralkodó nevében a királyi biztos kinevezéssel töltötte be. Az 1741. esztendőben két tanácsnoki hely került így módon betöltésre.⁶³ A további években — úgy látszik — megvonták a választó polgárságtól a tanácsnoki tisztségre való jelölés jogát. Az 1736 utáni időben a választásokról beszámoló jelentésekből úgy látható, hogy a tanácsnoki állásokra csak a városi tanács jelölt.⁶⁴ A jelölés joga tehát minden tisztség betöltésénél végeredményben a tanácsé lett. A tanácsnokok megválasztására, ha ilyen állás üresedésben volt, rendszerint a szószóló megválasztása után és a polgármester megválasztása előtt kerül sor.

A választó polgárság részére kibocsátott instrukciók szerint a külső tanács, illetve a Bürgerschaft megüresedett helyeit is választással kell betölteni. 1727 után tulajdonképp csak a külső tanács kiegészítéséről lehetett szó. A Bürgerschaft tagsági helyeire automatikusan a külvárosi bírák, esküdtek, s a céhek legidősebb mesterei kerültek, úgyhogy itt választani nem kellett. A külső tanács esetében többször kellett üres helyeket betölteni. Az instrukciók demokratikus jellegű intézkedései azonban itt is elsikkadtak. A városi magisztrátus a polgárság állandó panaszai ellenére itt is érvényt tudott szerezni kinevezési jogának. Így a magisztrátus 1730-ban császári rendeletre hivatkozva töltött be 6 helyet a külső tanácsban. Ugyanezt az eljárást tapasztalhatjuk 1772-ben is, amikor a külső tanács öt tagja meghalt, s a magisztrátus az új tagokat kinevezte.⁶⁵ A választó polgárság a magisztrátus eme önkényes eljárását csak 1776-ban tudta megszüntetni. A külső tanács, illetve a Bürgerschaft kiegészítésére rendszerint a tisztújítás elején, még a szószóló megválasztása előtt kellett volna hogy sor kerüljön. A restaurációk egykorú leírásai itt-ott meg is emlékeznek a selecta communitas kiegészítéséről a választások előtt. Ilyen esetekben azonban úgy látszik, csak azt rögzítették, hogy valamely elhalt választó polgár helyébe ki következik a külvárosi esküdtek vagy a céhmesterek ranglistája alapján.

A város egyéb, főleg hivatásos tisztviselőit, akik nem a tanácsnak, hanem az ennél szélesebb körű magisztrátusnak voltak tagjai, nem a

választó polgárság választotta meg. Ezeket a tanács nevezte ki. Így kinevezéssel töltötték be a város legfontosabb hivatásos tisztségét, a főjegyzői hivatalát. A törvényszéki jegyző, a kancellisták, a főkamarás, az alkamarás, a telekkönyvvezető, az adószedő, a vámszedő, az árvaatya stb. mind kinevezéssel jutottak állásukba. Az 1727. évi rendelkezések szerint a külvárosi bírakat és esküdteket, illetve a külvárosi bíróságok egyéb alkalmazottait is a tanács nevezhette ki.⁶⁶ Ezek a rendelkezések sértették a külvárosok (Víziváros, Újlak, Tabán) önkormányzatát, amely kisebb jelentőségű igazgatási, rendészeti ügyek intézésére terjedt ki, mert pl. a tabáni görög keleti és katolikus rác bírót, továbbá az újlaki bírót 1727 előtt a külváros lakossága választotta meg.⁶⁷ Ezzel szemben a vízivárosi bírót, rendszerint a külső tanácsból, a belső tanács nevezte ki.⁶⁸ Az esküdteket a Tabánban és Újlakon szintén választották, a Vízivárosban kinevezett esküdtek voltak. A Tabán és Újlak önkormányzatát sértő 1727. évi rendelkezések nem is léptek érvénybe. Az itteni lakosok továbbra is maguk választották bírájukat és esküdjtjeiket. A külvárosi tisztújításra rendszerint a szokásos városi restauráció után néhány nappal került sor. A tisztújítás a magisztrátus által kiküldött két biztos jelenlétében folyt le. Valószínűleg ők jelöltek 3, illetve több egyént a bírói tisztségre, ők szedték össze a szavazatokat, s vizsgálták felül a bírói számadásokat is.⁶⁹ Egyes külvárosi bírósági alkalmazottak kinevezése továbbra is a városi tanács joga maradt.⁷⁰ A külvárosi tisztségek ügyében a választó polgárság legfeljebb annyiban érvényesítette befolyását, hogy a jelöléseknél, illetve a kinevezéseknél a tanács a *communitas* véleményét meghallgatta.

Áttekintve a választó polgárság szerepét a tisztújításokon, könnyen megállapítható, hogy a városi tanács, illetve a magisztrátus 1727 után is meglehetősen nagy hatalommal, befolyással rendelkezett Budán. A magisztrátus joga a tisztségekre való jelölésre erősen csökkentette az egyébként is patrícius jellegű választó polgárság hatáskörét. Ez első sorban a szószólói és a tanácsnoki állások betöltésénél volt sérelmes a polgárságra nézve. A szószóló és a tanácsnok ugyanis a külső tanácsból, illetve a választó polgárságból, tehát a polgárság szélesebb rétegéből került ki. A polgármester és a bíró megválasztásánál a jelölésnek úgysem volt jelentősége. A magisztrátus jelölési jogát azzal indokolták, hogy ezzel lehet biztosítani a városi tisztségekbe megfelelő szakértelemmel rendelkező egyének felvételét, aminthogy az alantas beosztású tisztviselők kinevezésével kapcsolatban is állandóan a magisztrátus szakértelmére hivatkoztak. A külső tanács kinevezésének joga, a választó polgárságnak a külvárosi bírakból és esküdtekből, továbbá a céhmesterekből való automatikus kiegészítése csak kedvezett a magisztrátusi teljhatalom virágzásának Budán a XVIII. században.

A választó polgárság egyéb funkciói

A választó polgárság egyéb funkciói 1727 után általában hasonlatosak azokhoz a funkciókhoz, amelyeket azelőtt a külső tanács, azonkívül a polgárság ideiglenes bizottságai és választmányai láttak el. A városi magisztrátus a választó polgárságot most már kisebb mértékben akadályozhatta meg az ilyen természetű önkormányzati teendők végzésében. Kétségtelen, hogy a választó polgárság a legtöbbet a városi gazdálkodás ügyeivel foglalkozott, s egyik legfontosabb feladata a városi gazdálkodás állandó ellenőrzése lett. Közreműködése folytán a városi polgárság jóval nagyobb mértékben tekinthetett bele a város gazdasági ügyvitelébe, mint 1727 előtt. Az ellenőrzés szokásos formája az volt, hogy a városi pénztári számadások megvizsgálására a szószólón kívül egy vagy két választó polgárt küldtek ki.⁷¹ Fontos szerepet játszott a választó polgárság az adókiivetésnél, az adókulcs megállapításánál. A magisztrátusnak minden fontosabb gazdasági intézkedésében előzőleg ki kellett kérni a választó polgárság véleményét, így pl. kölcsönt csak a választó polgárság hozzájárulásával vehetett fel. A kölcsönök felvételéhez egyébként — a város nagy adósságai miatt — ezen kívül felsőbbhatósági engedély is kellett.⁷² A város által kibocsátott adóssághötelevényeken 1723 óta nemcsak a polgármester, a bíró és a tanács, hanem a választó polgárság neve is ott szerepelt (sambentliche genandte Bürgerschaft).⁷³ A tisztviselők fizetésének megállapítása ügyében a tanács előzőleg a választó polgárság véleményét kérdezte meg.⁷⁴ A számvizsgáló igazgatót (Censur-director) a tanács 1773-ban a szószóló és a külső tanács jelenlétében és beleegyezésével nevezte ki.⁷⁵ A városi haszonvételek bérbeadásánál, az ezzel kapcsolatos árveréseken a választó polgárság is jelen volt. Így pl. a kövezeti vám bérbeadása 1741-ben, a Rudasfürdő bérbeadása 1770-ben. a szószóló és a választó polgárság jelenlétében történt meg.⁷⁶ Főleg rendkívüli természetű kiadásoknál kellett a tanácsnak a választó polgárság vagy legalább a külső tanács véleményét kikérni. Így pl. 1768-ban a szószóló és a külső tanács hozzájárult ahhoz, hogy a város pártfogóinak (patronusoknak) ajándékot adjanak. A városi kőbányából 1768-ban 40 kocsi követ adtak el Vörös Pál városi lakosnak a szószóló és a külső tanács hozzájárulásával. A hajóhíd, a határper és a pestis költségei miatt 1773-ban Pozsonyba és Bécsbe menesztett küldöttséghez és annak költségeihez szintén a szószóló és a külső tanács hozzájárulása kellett.⁷⁷ Magának a külső tanácsnak a szerepe ezeken kívül kb. ugyanaz volt, mint 1705 után. A külső tanács tagjaiból kerültek ki tehát a külvárosi esküdtek, őket küldték ki különféle bizottságokba, vagy hatósági biztosoknak. Így megtörtént az, hogy a külső tanács némely tagja kétféle címen is szerepelt a választó polgárságban, mint külső tanácsos, azonkívül mint külvárosi esküdt a Bürgerschaft tagjaként.

A szószólónak és a választó polgárságnak a városi gazdálkodás ellenőrzésében vitt szerepét emeli ki a szószóló részére az 1781. augusztus 27-én helytartótanácsi rendelet alapján kiadott instrukció is. Az utasítás

szerint a szószólónak a választó polgárság legalább két, szavazás útján kijelölt tagjával részt kellett vennie a várost érdeklő peres tárgyalásokon. A város peres ügyeihez a szószólónak nemcsak ügyvivőt vagy meghatalmazottat kellett kineveznie, hanem a per lefolyását is figyelemmel kellett kísérnie. A város részéről indítandó perhez vagy a város jogaiból származó bérleti vagy más egyezséghez a szószóló csak a választó polgárság beleegyezésével járulhatott hozzá. A szószólónak őrködni kellett a város privilégiumai, jogosítványai, a város gazdasági ügykezelése felett, gondot kellett viselni a város jövedelmeire, a caducitasokra, azaz a magszakadás révén a városra háruló hagyatéki tömegek sorsára. A szószóló köteles volt a városi pénztárak állapotát a bíró által titokban kijelölt tanácsosokkal együtt minden félévben vagy szükség esetén gyakrabban megvizsgálni, és a vizsgálat eredményeiről a tanácsnak jelentést tenni. A városi középületek, erdők, utak, kutak, a határ, a tűzoltószerkek stb. hatósági szemlélénél a szószólónak a választó polgárság kijelölt tagjával együtt közre kellett működni. A várost érintő nagyobb fontosságú igazgatási és gazdasági, a polgárság egyetemét illető kérdésekben az egész választó polgárságot össze kellett hívnia az ügyek alapos megtárgyalása végett. Ha a választó polgárság véleménye valamely ügyben megoszlott, akkor szavazást rendeltek el.⁷⁸

Az idők folyamán állandóan bővült az a szerep, amelyet a szószóló és a választó polgárság a városi igazgatás, főleg pedig a városi gazdálkodás ellenőrzésében játszott. Ezzel volt kapcsolatban a választó polgárságnak egyik igen fontos, konkrét és pozitív ténykedése: a XVIII. század első felében a város vagyonát hűtlenül kezelő városi magisztrátus üzelmeinek leleplezése. Említettük már, hogy Buda a súlyos katonai szolgáltatások, adók, valamint a városi jövedelmeknek a kamarai adminisztráció s a császári katonaság általi kisajátítása miatt, de nem utolsósorban a privilégiumlevél kibocsátása után teljhatalomra jutott városi magisztrátus önkényeskedései és visszaélései következtében, nagy adósságokba keveredett. A város polgárságának ébersége eredményezte elsősorban azt, hogy az 1722—23. évi kamarai vizsgálat a magisztrátus helytelen gazdálkodását és hűtlen vagyonnevelését megállapította, s a magisztrátus tagjait 59 726 Ft kártérítésre kötelezte.⁷⁹ A városi magisztrátusnak 1727-ben ugyan sikerült kibújni a felelősség és a megállapított kártérítési kötelezettség alól, sikerült pozícióját a polgársággal szemben megerősítenie,⁸⁰ de nem véglegesen. A városi számadások 1732-ben újból kifogás alá estek, a választó polgárságból kiküldött bizottság által megállapított hiányokat és hátralékokat a magisztrátus nem tudta megindokolni.⁸¹ Ezért a kamara elnöke 1737-ben a várost megkárosító tanácsot állásától megfosztotta és 15 439 Ft 19 kr kártérítésre kötelezte.⁸² A korrump városi tanács tehát elnyerte méltó büntetését, s a polgárság, illetve a választó polgárság kitartó küzdelmét siker koronázta.

A választó polgárság továbbra is élénken ügyelt arra, hogy a városi gazdálkodás körüli esetleges visszaéléseket leleplezze, vagy azoknak elejét vegye. Így 1753-ban panaszt emelt a királyi kancelláriánál a

magisztrátus ellen, mert az a különféle számadások ellenőrzését, a hátralékok behajtását elmulasztotta, s a számadásra kötelezett tisztviselőktől a számadásokat évről évre nem kérte be.⁸³ A communitas és a város polgársága 1767-ben újból panaszt emeltek a magisztrátus és az egyes tanácsnokok ellen. Emiatt a kamara a szokásos tisztújítás elhalasztásának elrendelését kérte a kancelláriától.⁸⁴

Ennyiben körvonalazhatók a választó polgárság teendői általában a tisztújításon kívül. A választó polgárság tagjai közül állandó hivatala tulajdonképp csak a külső tanács és a választó polgárság elnökeinek, a szószólónak volt. Ilyen minőségben a szószóló fizetést is kapott, 1743-ban pl. 50 Ft-ban, 1760-ban pedig 200 Ft-ban állapították meg évi javadalmazását.⁸⁵ A szószólónak egyébként a XVIII. században külön kancelláriája vagy rendszeres írásos hivatali ügyvitele nem volt, bár a szószóló a választó polgárság javaslatait, a polgárság kérelmeit és panaszait alkalomadtán írásban is a tanács elé terjesztette. Ebből magyarázható talán az az egyébként különös tény, hogy a budai választó polgárság működéséről külön iratsorozat nem maradt fenn. A választó polgárság üléseinek jegyzőkönyvei is csak 1792-től vannak meg. Magától értetődik, hogy egyéb városi iratokban a választó polgárság ténykedésének számos helyen nyoma maradt.

A választó polgárság hivatali működésének helye egyébként a városházának erre a célra kijelölt terme volt, ahová a szószóló a polgármester tudtával a választó polgárokat esetenként összehívta.⁸⁶ A választó polgárok egyébként fizetést nem kaptak, hanem bizonyos kedvezményekben részesültek, mentesültek a katonai beszállásolás és a katonai szolgáltatások alól.⁸⁷

A választó polgárság társadalmi és nemzetiségi összetétele

A választó polgárság társadalmi összetételéről a már ismertetett 1727. évi uralkodói rendelet után különösebb mondanivalónk nemigen lehet. Ezt az összetételt eleve meghatározta az, hogy a budai választó polgárság zömében minden céh három legidősebb mesteréből (fő- és helyettes atyamester és a legidősebb mester) állott. Ez a körülmény a tagsági helyeket kizárólag a céheket vezető patrícius rétegnek biztosította, s a választó polgárságban elsősorban a kézműves elem szerepét domborította ki. A kereskedők testületének, a szatócsok, vendéglősök, fakereskedők céhének vezetői képviselték a kereskedő elemet, ez azonban a kézműves céhek jóval nagyobb számánál fogva kisebbségben maradt. A négy külvárosi bíró és a nyolc külvárosi esküdt tagsága csak még jobban kiemelte a választó polgárság testületének patrícius jellegét. A választó polgárság magvát alkotó és a Bürgerschaftnál előbb megalakult külső tanács szintén a város legelőkelőbb polgáraiból állott. A külső tanács tagjai között pl. 1747-ben 14 kézművesmester, 1 téglágető-tulajdonos, 2 vendéglős, 1 gyógyszerész, 5 kereskedő volt, egy tagnak a foglalkozását nem tüntették fel. A szószóló Weiner Kristóf mészárosmester volt.

A külső tanács tagjai foglalkozás szerint 1762-ben pl. a következőképp oszlottak meg: 16 kézművesmester, 4 kereskedő, 2 foglalkozás nélküli, valószínűleg ingatlantulajdonos. Természetesen az itt szereplő kézművesmesterek több legényt foglalkoztató, gazdag, ingatlanal rendelkező mesterek voltak, a kereskedők pedig a kereskedőtestület leggazdagabb tagjai. A patrícius elemet elsősorban a kereskedők és a listában foglalkozás nélkül szereplő gazdag ingatlantulajdonosok képviselték, ezek között még nemesek is voltak. Az 1770. évi választásnál összeállított névsorban szereplő külső tanácsosok közül Simegh Antal és Lengyel Ignác Pest megyei ülnök volt nemes.⁸⁸ A választó polgárság tehát az előkelő, nem egy esetben nemesi rangra emelkedett polgári elem fóruma, ami a XVIII. századi Magyarország társadalmi viszonyai között nem szokatlan jelenség.

Nem ilyen egyszerű a feladatunk, ha a választó polgárság nemzeti-ségi összetételét vizsgáljuk meg. Budán a XVIII. században háromféle „nemzet” telepedett meg: a német, a magyar, a rác. Számarányban a német volt a legnagyobb. A német lakosság politikai, gazdasági és társadalmi súlya azonban — a Habsburgok németesítő politikája következtében — nagyobb volt annál, mint amennyire számarányából következtetni lehetett volna. A Rákóczi-szabadságharc elnyomása után a politikai körülmények is kedvezőek voltak ahhoz, hogy Buda német jellegű várossá legyen. A nem német lakosság közül elsősorban a rácok voltak jogfosztottak. A görög keleti és a katolikus rácok pl. 1727-ig városi polgárok sem lehettek, nemhogy a külső tanács vagy a választó polgárság tagjai közé kerülhettek volna.⁸⁹ A választó polgárság szervezetének 1727. évi szabályozása azonban adott némi lehetőséget arra, hogy a magyar és a szerb lakosság képviselői is a választó polgárság tagjai közé kerüljenek. A magyar szabók, a csizmadiák, a rác mészárosok vagy a rác szabók céhei három—három legidősebb mesterének személyében magyarok és rácok is tagjai lettek a választó polgárság testületének. A rác bírák és esküdtek révén a rácok szintén a választó polgárság tagjai lehettek.⁹⁰

Az 1723. és 1727. évi vizsgálat alkalmával a királyi biztosoknak is feltűnt, hogy Budán, Magyarország fővárosában, a magyarságnak milyen kicsiny a befolyása. Ezért elrendelték, hogy Budán a magisztrátus a magyar törvényeknek szerezzen érvényt, s a tanácsban megüresedő helyeket magyar jogban jártas emberekkel töltsse be, a magyar nyelv tanítása céljából magyarul és németül tudó tanítót alkalmazzon.⁹¹ Mindezeket a nyilvánvalóan a magyar lakosságból kiinduló követeléseket a német érzelmű budai magisztrátus a fenti rendeletek ellenére sem teljesítette. A budai „magyar nemzet” végül is 1752-ben a kamaránál panaszolta be a felsőbb rendeleteket semmibevevő magisztrátust. Panaszában nemcsak a magyar tanító, a magyar tisztviselők ügyét vetette fel, hanem szóba hozta azt is, hogy a magyar nyelvű lakosság panaszainak elintézéséhez magyar szószólóra volna szükség, mert nemegyszer előfordult az a rendkívül különös eset, hogy Magyarország fővárosában a

magyarok tolmács útján közölték kérelmüket a német szószólóval. A kamara teljesen indokoltnak találta a budai magyarok kérelmét és elrendelte, hogy a magisztrátus magyarul tudó tanítót, kancellistát alkalmazzon és a polgárság a legközelebbi tisztújításon magyar szószólót is válasszon. A budai magisztrátus — az utóbbi kivételével — teljesítette a kamarai rendeletben foglaltakat. A magyar szószóló állásának betöltését azonban, pénzhányra hivatkozva, egyelőre elodázta.⁹² A magyar szószóló megválasztására csak 1763-ban került sor. A budai tisztviselők fizetését ugyanis 1760-ban rendezték és a szószóló fizetését akkor évi 200 Ft-ra emelték fel.⁹³ A kamara a szószóló fizetésének 200 Ft-ra való felemelése után nem látta továbbra is indokoltnak, hogy magyar szószólót költségvetési fedezet hiánya miatt ne alkalmazzanak Budán. Ezért 1763-ban elrendelte, hogy az az évi tisztújításon német és magyar szószólót válasszanak és a 200 Ft fizetést a két szószóló között osszák meg. Így választották meg 1763-ban Tóth József csizmadia személyében az első magyar szószólót Budán.⁹⁴ Pest példája hatott Budára, mert ott már 1691 óta volt magyar szószóló.⁹⁵ A budai rácoknak a városi számadások ellenőrzésében való részvétele, a szerb szószóló kérdése is felmerült ebben az időben, szerb szószólói állás szervezésére azonban nincs adatunk.⁹⁶

A magyar szószóló hivatala nem sokáig állt fenn Budán. II. József 1781-ben költségvetési okok miatt csak egy szószóló választásához járult hozzá. A nemzetiségi probléma kiküszöbölése céljából pedig elrendelte, hogy szószólók nemzetiség és vallás szerint kétévenként váltsák egymást. Így próbálta a császár a szószólói tisztséghez a magyarok és a rácok jogát biztosítani.⁹⁷ A magyar szószóló állása egyébként a XVIII. század második felében Pesten is megszűnt. A magyar szószólói állás megszűnése után úgy Budán, mint Pesten megkívánták a szószólótól, hogy magyarul és németül is beszéljen.⁹⁸

A hatvanas polgárság

A választó polgárságnak 1727-ben királyi rendelettel megállapított szervezetét 1774. április 29-én kibocsátott újabb uralkodói rendelettel megváltoztatták. A szervezeti változás Szlávy Pál királyi biztos működésével kapcsolatos, akinek valószínűleg nem tetszett a budai választó polgárságnak a céh-hierarchián alapuló nehézkes szervezete. A több mint 50 budai céh 3—3 mesteréből, a 4 külvárosi bíróból és 8 esküdttől, azonkívül a 24 tagú külső tanácsból összetevődő választó polgárság ugyanis meglehetősen magas létszámú, többször a 200 tagot is meghaladó testületté fejlődött. A *communitas pl.* 1747-ben összesen 204 tagot számlált.⁹⁹ Nyilvánvaló, hogy a testület létszámát túl magasnak tartották, mert az 1774. április 29-i rendelet értelmében a 24 tagú külső tanács mellé csak egy 60 tagú testületet (*sexagintaviratus*) kellett létesíteni. A külső tanácsnak és a hatvanasoknak lett a feladatuk ezután a két szószóló és a városi tanács megválasztása. Az új szervezetű választó

polgárság 1775. április 28-án alakult meg.¹⁰⁰ A választást megörökítő tanácsi jegyzőkönyv szerint a tanács jelölését ellenvetés nélkül jóváhagyták, tehát a hatvanas polgárság összetételét lényegében a tanács határozta meg, mint ahogy a tanács 1776-ban a külső tanács és a hatvanas polgárság kiegészítésénél is ugyanilyen gyakorlatot követett. A külső tanácsnak 1776-ban halálózás révén megüresedett két helyét ugyanis a tanács kinevezéssel töltötte be.¹⁰¹ A szószólók és a külső tanács panaszt emeltek ez ellen. Arra hivatkoztak, hogy a Szlávy-féle királyi biztosi rendelet a külső tanács és a hatvanas polgárság kiegészítésénél kimondottan választást írt elő. A tanács meg is ígérte, hogy ezentúl az ilyen helyeket választás útján tölteti be. A tiltakozás eredményt is hozott: a két külső tanácsossá kinevezett hatvanas polgár helyébe 1776. április 27-én megválasztották az új hatvanas polgárokat.¹⁰²

A tanács és a választó polgárság eme összezapása újabb példa arra, milyen görcsösen ragaszkodott a tanács a hatalomhoz.

A választó polgárság szervezetében 1781-ben formális változás következett be. Az eddig is inkább névleg különálló külső tanácsot és a Bürgerschaftot (hatvanas polgárságot) királyi rendelet értelmében most már formailag is egységes, 84 tagú választó polgársággá egyesítették.¹⁰³ Ezzel tehát — kb. 76 éves fennállás után — megszűnt a külső tanács. A hatvanas polgárság megszervezése, a külső tanács és a hatvanas polgárság formai egyesítése lényegében nem érintette a választó polgárság teendőit és funkcióját.

A város önkormányzati életében, a választó polgárság működésében II. József kora hozott ideiglenesen újabb változásokat. Ezzel a kérdéssel azonban e tanulmány keretében nem foglalkozunk.

*

A török kiverésekor, 1686-ban úgyszólván teljesen elpusztult Budának az életet a fejlődés primitív fokozatairól kellett újból kezdenie. Ez a folyamat igen jól látható a polgárság önkormányzati életének alapvető testületénél, a választó polgárságnál. A polgárság (polgárjogú lakosság) kialakulásától kezdve, a külső tanács, majd a választó polgárság érett formájának kifejlődéséig Buda kb. ugyanazokon a fejlődési szakaszokon ment át, mint amelyeken a török uralom pusztításaitól megmenekült többi szabad királyi városok már néhány száz évvel ezelőtt keresztülmentek. Ez a folyamat — amint láttuk — nem volt mentes küzdelmektől és megrázkódtatásoktól. A fejlődésben jól megmutatkoztak a társadalmi változás feszítő erői, a polgárság különféle csoportjainak ellentétei. Budán a hatalmat egy patricius klikk ragadta magához, amely jó összeköttetései, s nem egy esetben a császári katonatisztekkel és tisztviselőkkel való rokoni kapcsolatai révén sokáig azt is meg tudta akadályozni, hogy a kornak megfelelő, feudális jellegű, szintén a legbefolyásosabb polgárokból álló önkormányzati testület kialakuljon. Ez a testület végül hatósági segédlettel alakult meg.

Említettük, hogy a választó polgárság működése egyes városokban igen változatos formákban mutatkozott meg. A budai fejlődés is meg-

lehetősen egyedi volt. A szomszédos Pest városában ilyen téren már más viszonyokat találunk. A pesti fejlődés több demokratikus vonást, több, a polgárság szélesebb rétegeiből jövő kezdeményezést mutat fel. Itt a választó polgárságnak nagyobb befolyása volt, mint Budán. Ezt példázza mindjárt az az érdekes tény is, hogy Pesten 1705-ben 24 tagú külső tanács alakult meg, holott akkor Pest Budánál jóval kisebb és jelentéktelenebb város volt. A külső tanácsot itt nem a magisztrátus nevezte ki, legalábbis erre utal az 1721. április 28-i tanácsi jegyzőkönyv, mely szerint a polgárság a tanács elé terjesztette a külső tanács névsorát megerősítés céljából. A külső tanács Pesten a szabályrendeletek, szerződések, adókvetések hitelesítése révén nagyobb hatáskörrel rendelkezett, mint Budán.

A külső tanács mellett a választó polgárság Pesten is igen nehezen alakult meg. A százas polgárság 1725-ben hallatott először magáról, de csak 1731 után állandósult. A százas polgárság nem alakult át a budaihoz hasonló, szigorúan a külvárosi hatósági szervezetre és a céhszervezetre épülő testületté. A tisztújításnál, legalábbis a tanácsnokok választásánál a választó polgárságnak nagyobb befolyása volt Pesten.

Pesten a tisztújítás demokratikusabb jellegű lefolyását 1751-ben — budai mintára — felsőbb helyről megváltoztatták. Ettől kezdve Pesten is a tanács jelölt, s a három jelölt közül választott a külső tanács és a százas polgárság.

Egyébként a XVIII. században Pesten szintén magisztrátusi teljhatalom volt. A választó polgárságnak határozati jogot itt sem adtak. Az alsóbb tisztségeket a tanács itt is kinevezés útján töltötte be. Azt sem lehet eldönteni, hogy a százas polgárságot a tanács nevezte-e ki, vagy a polgárság választotta. A magisztrátus önkénye mindenesetre nem nyilvánult meg olyan szélsőséges kilengésekben, mint Budán.¹⁰⁴

J E G Y Z E T E K

¹ *Csizmadia Andor*, A magyar városi jog. Kolozsvár 1941, 22–23.

² *Iványi Béla*, A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Bp. 1936, 28., 36. és *Molnár Erik*, A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig. Bp. 1949, 139.

³ *Csizmadia Andor* i. m. 22–23, 68.

⁴ *Osztelky Dénes*, A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. Bp. 1935, 51–52.

Felhő Ibolya, A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. Levéltári Közlemények 1946, 216.

⁵ *Csizmadia Andor* i. m. 69. Budán és Pesten az 1840-es években az egykorú iratokban inkább a választó polgár, választó polgárság elnevezés használatos. E helyes nyelvújítási szót használok tanulmányomban a szóban forgó testület állandó megnevezésére.

⁶ A Budára vonatkozó várostörténeti irodalom a választó polgárság történetére elég sok adatot szolgáltat. Ezek az adatok azonban jórészt hibásak, főleg azok, amelyek *Schmall Lajos*. Adalékok Budapest székes főváros történetéhez (Bp. 1899) c. művében a 235–36. lapokon találhatóak. A hibás adatok jórészt e munkából kerültek egyéb történeti művekbe is. Ezzel szemben értékes és jó ada-

tokat tartalmaznak *Gárdonyi Albert* tanulmányai (Buda város közigazgatása és közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. Századok 1916. és Budapest közállapotai a XVIII. század elején. Kny. a Városi Szemle XXXI. évf.-ből).

⁷ L. ezekre *Davori Relković Néda*, Buda város jogkönyve. Bp. 1905., 158., 167., *Salamon Ferenc*, Budapest története. Bp. 1885. II. köt. 400., 404., *Csizmádia Andor* i. m. 24—25. a centumviratusra *Jakab Elek*, Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Buda 1870, I. 280—285. Buda oklevele Kolozsvár részére a tisztújítás lefolyásáról. 1488. év.

⁸ *Gárdonyi Albert*, Buda város közigazgatása és közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. Századok 1916, 481—486. (a továbbiakban: Buda város közigazgatása), *Kovács Lajos*, A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi vizsgálója. Budapest, 1940. Tanulmányok Budapest múltjából VIII. köt. 30., 34. 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1691. szept. 6., 1696. jan. 27., 1698. jan. 9. Budai tan. jegyzőkönyv. 1695. jan. 3.

⁹ *Gárdonyi Albert*, Buda város közigazgatása. 483., 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1691. aug. 14., 1693. jan. 12.

¹⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1696. dec. 1.

¹¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1696. márc. 10.

¹² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1703. jan. 20.

¹³ *Gárdonyi Albert*, Buda város közigazgatása. 488.

¹⁴ *Pásztor Mihály*, Buda és Pest a törökuralom után. Bp. 1935, 178.

¹⁵ *Pásztor Mihály* i. m. 189—190. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsí jkv. 1705. ápr. 27.

¹⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsí jkv. 1705. ápr. 21.

¹⁷ L. ezekre *Schmall Lajos* i. m. II. köt. Budai állapotok a múlt században c. tanulmányát, továbbá *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai a XVIII. század elején (a továbbiakban: Budapest közállapotai). Városi Szemle XXXI. évf.

¹⁸ *Pásztor Mihály* i. m. 190.

¹⁹ *Pásztor Mihály* i. m. 200. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1709. máj. 3.

²⁰ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litterae Camerae Hung. 1723. év 4. sz.

²¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1711. jún. 9.

²² Orsz. Ltár. Magyar kanc. Litt. Cam. Hung. 1723. év 4. sz.

²³ L. a 21. sz. jegyzetet.

²⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Miscellanea antiqua (Misc. ant.) 170. 1711. dec. 14.

²⁵ Az idézetre 1. *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 16., a külvárosi ülnökökre 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1709. júl. 5., 1711. jan. 3., máj. 22., a bizottságokra Corr. mag. 1705. nov. 9., 1706. ápr. 30., máj. 27., 1710. jan. 24., 1710. ápr. 4. és 1708. Decreta.

²⁶ Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1723. év 4. sz. 6. mell. 27.

²⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsí jkv. 1707. ápr. 28., 1709. ápr. 29.

²⁸ Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1724. év 11. sz. 3. lap. „Electio consulis, et Iudicis nonnunquam tumultuarie peracta sit, ita, ut eotum existens Selectus civium, qui pro libitu Magistratus modo in minori, modo majori numero convocari solebat, non per vota, sed caehatim imo et turmatim per acclamationem hunc vel illum elegerit.”

²⁹ *Pásztor Mihály* i. m. 178.

³⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1705. ápr. 21., 1707. ápr. 27. és Orsz. Ltár. Magy. Kanc. Litt. Cam. Hung. 1723. év 4. sz. 11—12.

³¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsí jkv. 1723. febr. 22.

³² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsí jkv. 1715. ápr. 23.

³³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1710. dec. 11.

³⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsí jkv. 1717. ápr. 17., 21., Misc. ant. 80. 1715. máj. 1.

³⁵ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 4—9. és *Schmall Lajos* i. m. II. köt. 234—36.

- ³⁶ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 9.
³⁷ Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1723. év 4. sz. (a polgárjegyzék a 6. sz. mellékletén.)
³⁸ Uo. 4–9.
³⁹ Uo. 80.
⁴⁰ Uo. 66.
⁴¹ Uo. 86.
⁴² Uo. 87.
⁴³ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 13–14.
⁴⁴ Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1727. év 12. sz. 14.
⁴⁵ Uo. az 1727. július 9-i rendelet másolatban.
⁴⁶ Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1727. év 12. sz. 83. skv. lapok.
⁴⁷ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 14–15.
⁴⁸ Uo. 5.
⁴⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta restaurationum magistratualium (Acta rest. mag.) 1747. máj. 26.
⁵⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsi jkv. 1730. szept. 26., 27.
⁵¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta rest. mag. 1747. máj. 26.
⁵² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta rest mag. 1749. máj. 31. és Tan. jkv. 1761. ápr. 24.
⁵³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Liber instructionum. 12.
⁵⁴ *Csizmadia Andor* i. m. 25.
⁵⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta rest. mag. 1747. máj. 26.
⁵⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta rest. mag. 1747. máj. 26. és 1770. ápr. hó.
⁵⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsi jkv. 1743. ápr. 24.
⁵⁸ *Gárdonyi Albert*, Pest hatósági szervezetének kialakulása a Szilávy-féle statutumig. Városi Szemle 1946. 364–375.
⁵⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta. rest. mag. 1749. máj. 31., 1763. febr. 23., 1765. ápr. 1.
⁶⁰ Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1727. év 12. sz. az 1727. július 9. kir. biztosi rendelet.
⁶¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsi jkv. 1730. okt. 30. és nov. 1.
⁶² Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1736. év 3. sz.
⁶³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta rest. mag. 1751. máj. 24., 1763. febr. 23., 1766. márc. 18. és a tanácsnokok királyi kinevezésére Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1741. év 4. sz.
⁶⁴ L. a 63. sz. jegyzet alatt az acta rest. mag.-ból idézett aktákat.
⁶⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsi jkv. 1730. szept. 26. és 1772. ápr. 21.
⁶⁶ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 14.
⁶⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1713. ápr. 24., máj. 7., 1714. ápr. 29.
⁶⁸ Uo. Corr. mag. 1713. máj. 12. Decreta.
⁶⁹ L. erre a 67. és 68. sz. jegyzet alatt idézett aktákat, továbbá Budai tanácsi jkv. 1745. máj. 4., 1749. ápr. 28.
⁷⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsi jkv. 1753. máj. 7., 1755. ápr. 26.
⁷¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 59.
⁷² *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 16.
⁷³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 77. 1723. jan. 8. Kötelezvény.
⁷⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsi jkv. 1743. jan. 7.
⁷⁵ Uo. 1773. szept. 6.
⁷⁶ Uo. 1741. febr. 17., 1770. máj. 11.
⁷⁷ Uo. 1768. ápr. 18., 26., 1773. júl. 9.
⁷⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Liber instructionum. 12.
⁷⁹ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 11.
⁸⁰ Uo. 14–16.
⁸¹ *Schmall Lajos* i. m. II. köt. 244., *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 24. és Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1734. év 3. sz.

- ⁸² *Schmall Lajos* i. m. II. köt. 244–47.
- ⁸³ Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1753. év 24. sz.
- ⁸⁴ Uo. 1766. év 31. sz.
- ⁸⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 404.
- ⁸⁶ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 10.
- ⁸⁷ *Franz Schams*, Vollständige Beschreibung der königlich freyen Haupt Stadt Ofen. Buda 1822, 531.
- ⁸⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta rest. mag. 1747. máj. 26., 1762. ápr. 24., 1776. nov. 23. és Budai tan. jkv. 1758. VI. 23., 1768. IV. 21.
- ⁸⁹ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 14–15.
- ⁹⁰ L. a 88. sz. jegyzet alatt felsorolt aktákat.
- ⁹¹ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 11. Idegen, elsősorban osztrák jogszabályok alkalmazására Budán főleg a kamarai adminisztráció korában került sor. A császári telekkönyveket pl. az alsó-ausztriai telekkönyvi rendtartás szerint szerkesztették, a bíraskodásban is kimutatható osztrák jogszabályok alkalmazása. Vö. *Kovács Lajos*, Telekkönyvi rendtartás Budán a kamarai adminisztráció idejében. Bp. 1938, 16. és *Gárdonyi Albert*, Buda város közigazgatása. 489. Egyébként 1711 után Vánossy Ferenc szindikust vádolta meg a polgárság azzal, hogy idegen törvényeket alkalmaz. *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 7.
- ⁹² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 170., Orsz. Ltár. Magy. kanc. Litt. Cam. Hung. 1753. év 25. sz.
- ⁹³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 404.¹
- ⁹⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta rest. mag. 1763. febr. 23. és *Schmall Lajos* i. m. II. köt. 266.
- ⁹⁵ *Schmall Lajos* i. m. I. köt. 141.
- ⁹⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 170. A rácok kérelmét nem annyira nemzeti ségi, mint inkább hatalmi és vallási indokokból utasították el.
- ⁹⁷ Uo. 454.
- ⁹⁸ *Schmall Lajos* i. m. I. köt. 141., II. köt. 266.
- ⁹⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta rest. mag. 1747. máj. 26.
- ¹⁰⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tan. jkv. 1775. ápr. 28.
- ¹⁰¹ Uo. 1776. ápr. 18.
- ¹⁰² Uo. 1776. ápr. 22.
- ¹⁰³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 430.
- ¹⁰⁴ A pesti viszonyokra lásd *Gárdonyi Albert*, Pest hatósági szervezetének kialakulása a Szlávy-féle statutumig c. már idézett tanulmányát és *Kovács Lajos*, Pest szabad királyi város vezetői (bírái és polgármesterei) 1687–1790-ig. Bp. 1944. Tanulmányok Budapest múltjából X. köt. 16–17, 26–27.

I. Nagy

DIE »GENANNTÉ BÜRIGERSCHAFT« OFENS IM 18. JAHRHUNDERT

Nach der türkischen Herrschaft mußte in Ofen das Leben in jeder Hinsicht neu begonnen und auch die Stadtbehörde, sowie das wichtigste Organ der Selbstverwaltung, nämlich die Körperschaft der „Genannten Bürgerschaft“ mußten neu ins Leben gerufen werden.

In den ungarischen Städten, vor allem aber in den königlichen Freistädten, welche den entwickeltesten Typus unter den Städten vertraten, war in jener Zeit die Ausübung der autonomen Rechte nicht der Gesamtbürgerschaft, sondern einer aus ihr durch Wahlen oder Ernennung zusammengestellten Körperschaft anvertraut, deren Name bald „Äußerer Rat“, bald „Großer Rat“, „Genannte Bürgerschaft“ usw. war. Diese Körperschaft wählte den Magistrat, nahm an der Kontrolle der Bewirtschaftung und den Beratungen über städtische Angelegenheiten teil.

Unter den ganz primitiven Verhältnissen unmittelbar nach der Türkenherrschaft findet man in Ofen noch keine solche Körperschaft. Gehemmt wurde

die Entwicklung einer Selbstverwaltung durch das Fehlen der städtischen Privilegien, sowie durch die bis 1705 über der Stadt waltende Oberhoheit der Wiener Kammer.

Erst 1705 entstand in Ofen eine dem ungarischen Staatsrecht entsprechende städtische behördliche Organisation und zur selben Zeit entstand auch nach dem Muster anderer Städte das Selbstverwaltungsorgan der Bürgerschaft in der Form eines 12 Mitglieder zählenden Äußeren Rates. Diese Körperschaft versah aber noch nicht in vollem Maß die Funktion der „Genannten Bürgerschaft“. So hatte sie u. a. bei den Beamtenneuwahlen kein Wort, ihre Tätigkeit beschränkte sich eher darauf, die Arbeit des Magistrats zu unterstützen und in den verschiedenen städtischen Ausschüssen mitzuarbeiten, und war also eine vom Magistrat abhängige, diesem Gehorsam schuldigende Körperschaft. All das bereitete aber den Boden für magistratische Willkür, ließ Mißbräuche in der Verwaltung und Wirtschaft, sowie die Anhäufung von Schulden zu.

Die Ursache der Mißbräuche war – wie es die 1722–24 zur Untersuchung der Übergriffe entsandte königliche Kommission ebenfalls bestätigte – das Fehlen einer entsprechenden autonomen Körperschaft. Die Kommissäre organisierten daher zur Ausübung der Autonomie, zur Kontrolle der Stadtwirtschaft in der Form der sog. „Hunderte“ die Körperschaft der „Genannten Bürgerschaft“. Diese Körperschaft der Hunderte, an deren Spitze der Vormund stand, setzte sich aus dem Äußeren Rat und den diesem zugeordneten hundert Bürgern zusammen.

Spätere Untersuchungen der oberen Behörden brachten in der 1723 festgesetzten Organisation der „Genannten Bürgerschaft“ Änderungen mit sich. Gemäß der königlichen Verordnung von 1727 war dem Äußeren Rat nicht eine aus den „Hundertern“ bestehende Körperschaft beizuordnen, sondern eine aus Richtern und Geschworenen der Vorstädte, und den drei ältesten Meistern einer jeden Zunft bestehende „Bürgerschaft“. Der äußere Rat und die Bürgerschaft bildeten gemeinsam die sog. „selecta communitas“ oder „electa communitas“, d. h. die „Genannte Bürgerschaft“.

Die 1727 ins Leben gerufene Körperschaft der „Genannten Bürgerschaft“ konnte die autonomen Stadtrechte bereits mit größerer Wirksamkeit ausüben. Ihre hauptsächlichste Aufgabe war die Beamtenneuwahl. Dabei hatte sie in Fragen der Kandidierung ungemein viel Kontroversen mit dem Magistrat. Der Magistrat sicherte sich auch zumeist das Recht der Kandidierung, was letzten Endes den Einfluß der „Genannten Bürgerschaft“ in öffentlichen Angelegenheiten erheblich schmälerte.

Die wichtigste Aufgabe der „Genannten Bürgerschaft“ war neben der Beamtenneuwahl die Beaufsichtigung der Stadtwirtschaft und die Mitarbeit in der Ausschreibung der Steuern und in den städtischen Ausschüssen. Die erhöhte Kontrolle der Stadtwirtschaft ermöglichte es, in den 1730-er Jahren die Mißbräuche des Magistrats zu enthüllen und weiteren Veruntreuungen vorzubeugen.

Diese autonome Körperschaft Ofens war nicht dazu geeignet, die Interessen der Gesamtbürgerschaft, die Bestrebungen der Einwohnerschaft zu vertreten. Der Kern der Körperschaft, der äußere Rat, wurde vom inneren Rat ernannt, während die Mitglieder der sog. „Bürgerschaft“ sich automatisch aus den Richtern, Geschworenen der Vorstädte und den ältesten Zunftmeistern ergaben. Die Bürger der Stadt hatten also sozusagen überhaupt keinen Einfluß auf die Zusammensetzung der Körperschaft bzw. auf die Wahl ihrer Mitglieder.

1775 erfuhr die Organisation der „Genannten Bürgerschaft“ eine Änderung geringerer Bedeutung. Im Sinne einer königlichen Verordnung wurde dem aus 24 Gliedern bestehenden äußeren Rat eine Körperschaft mit sechzig Mann beigeordnet, somit die Mitgliederzahl der „Genannten Bürgerschaft“ auf 84 herabgesetzt.

1781 ließ Kaiser Joseph II. den bis dahin ohnehin nur dem Namen nach selbständigen äußeren Rat und die „Bürgerschaft der Sechziger“ zu einer einzigen Körperschaft vereinigen.

RÓZSA MIKLÓS

A budapesti cukrászipar fejlődése

I.

A cukrászipar anyagoknak emberi szükségletek kielégítése érdekében történő feldolgozásával és átalakításával foglalkozó az az áruteremelő tevékenység, amely a fejlődés jelenlegi szakában négy termelési ágra: a cukorkakészítésre, a kakaó- és csokoládékészítésre, édes lisztes termékek készítésére és a fagyaltkészítésre osztható. A kakaó- és csokoládékészítés csak később lett a cukrászipar egyik tevékenységi ága.

A cukrászipar mint kevésbé fontosnak megítélt élelmezési ipar történetének vizsgálata hazánkban eddig háttérbe szorult. Ugyanakkor a cukrászipar története több művelődéstörténeti kérdést is feltár. Valamely város cukrászipara fejlődésének vizsgálata pedig hozzásegít várostörténeti, helytörténeti kérdések tisztázásához, a város társadalmi élete bizonyos megnyilatkozási formáinak megismeréséhez.

Az általános magyar ipartörténeti munkák sok más iparral együtt a cukrásziparról nem szólnak, a cukrászipari szakfolyóiratokban található, s inkább csak egy-egy részletkérdéssel, gyakran csak egy-egy cukrásziparos működésével foglalkozó cikkek pedig nem tudományos igényűek.¹

E tanulmány célja egyrészt az, hogy módszeresen egybefoglalja a budapesti cukrászipar történetére vonatkozó eddigi ismereteket, s ezen belül megadja a szükséges kutatást megjelölő iránymutatásokat is, amivel a részlettanulmányokhoz kíván utat nyitni, másrészt az, hogy rámutasson arra, hogy az ipar készítményei jellegzetes fogyasztási helyének, a cukrászdának milyen szerepe volt a város társadalmi életében.²

A budapesti cukrászipar kialakulását az ipar országos fejlődésének tükrében vizsgáljuk, s háttérként felvázoljuk az európai fejlődés lényeges mozzanatait.³

II.

Európában a cukrot a késő középkorban kezdték használni, s azt a cukornád szárában levő lé kisajtolása és annak tisztítása útján nyerték.

Európában, közelebbről Spanyolországban és Sziciliában az arabok a X—XI. sz.-ban honosították meg a cukornád termelését. Közép- és Észak-Európában a keresztes hadak ismertették meg a cukrot. A cukor